

Асанкулова Ж.Ж.

СОТ ӨНДҮРҮШҮНҮН ТИЛИ - КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТ
ӨНДҮРҮШҮНҮН ПРИНЦИБИ КАТАРЫ

Асанкулова Ж.Ж.

ЯЗЫК СУДОПРОИЗВОДСТВА – КАК ПРИНЦИП КОНСТИТУЦИОННОГО
СУДОПРОИЗВОДСТВА

J.J. Asankulova

THE LANGUAGE OF THE PROCEEDINGS IS THE PRINCIPLE
OF THE CONSTITUTIONAL PROCEEDINGS

УДК: 343.11/342.53

Мамлекеттик тил - ошол мамлекеттин бөлүмдөрү, ишканалары, өндүрүштөрү жана уюмдары иштеп, сот өндүрүшү ишке ашып, мектептерде, кесиптик орто жана жогорку окуу жайларында окутуу жүрүп жаткан тил; улуттар аралык пикирлешүүнүн тили - аталган мамлекетте же кандайдыр бир орунда жашаган түрдүү улуттардын өкүлдөрү байланыш жасоочу тилге карата колдонулган түшүнүк. Көпчүлүк учурда улут аралык байланыш жасоочу тил катары мамлекеттик же расмий тил эсептелет. Сот адилеттигинин принциптери бардык соттордун иш-аракеттерин жана уюштуруу тартибин регламенттөөчү мыйзам чыгаруу нормаларынын маңызын жана мазмунун аныктоо менен бирге, соттордун алдында турган маселелерди чечүүдө колдонгон каражаттар жана ыкмаларды мүнөздөйт. Укуктук нормалардын коллизиясы, сот түзүлүшүнүн жана өндүрүшүнүн тартибин регламенттөөчү мыйзам чыгарууда боштук пайда болгону, принцип нормаларды колдонуу зарыл. Себеби дал ошол принцип-нормалар башкаруучу мааниге ээ болуп, бардык мыйзамдардын маңызын аныктайт. Сот адилеттигинин принциби императивдик мүнөзгө ээ жана ал бардык атуулдарга, башкаруучу адамдарга жана конституциялык сот өндүрүшүнө, жана сот түзүлүш иш-чарасына тартылган органдарга бирдей тиешелүү болгон буйруктарды камтыйт.

Негизги сөздөр: расмий тили, сот өндүрүшү, мыйзам, сот, сот принциби, котормочу.

Государственный язык - реализуясь в деятельности подразделений, предприятий, организаций и производств этого государства, а также используется в судопроизводстве, в школах, учебных заведениях среднего и высшего профессионального образования; язык межнационального общения - являясь для представителей разных национальностей, проживающих в государстве или какой-либо местности средством взаимопонимания. Зачастую в межнациональном общении идеальным является государственный или официальный язык. Определяет сущность и организацию порядка регламентации законодательной деятельности, и вместе с тем, характеризует при решении вопросов перед судом применяемые способы и средства. При издании закона регламентирующего порядок производства судебных дел, а также при возникновении коллизий правовых норм, необходимо использовать нормы-принципы. Именно потому что нормы-принципы, имеют важное значение и определяет сущность всех законов. Они имеют императивный характер для всех граждан, представителей власти и конституционного судопроизводства, судебной системы и работников органов, выполняющих определенные приказы.

Ключевые слова: государственный язык, судопроизводство, Конституция, суд, принцип, судья, переводчик.

The state language-being implemented in the activities of departments, enterprises, organizations and industries of the state, as well as used in legal proceedings, schools, educational institutions of secondary and higher professional education; the language of interethnic communication-being for representatives of different nationalities living in the state or any place - a means of mutual understanding. Often, the state or official language is ideal for inter-national communication. Defines the essence and organization of the order of regulation of legislative activity, and at the same time, characterizes the methods and means used in solving issues before the court. With the publication of the law regulating the procedure of the production of legal Affairs, as well as the emergence colliepretend studied legal norms, it is necessary to use norms-principles. Because the norms-principles are important General value and determines the nature of all laws. They are mandatory for all citizens, representatives of the authorities and constitutional legal proceedings, the judicial system and employees of bodies carrying out certain orders.

Key words: state language, legal proceedings, Constitution, court, principle, judge, translator.

Сот бийлигинин принциптери эки түрдүү бекемдөөгө ээ болушу мүмкүн. Айрым учурларда алар түздөн-түз өзүнчө нормада туюндурулган, ал эми көпчүлүк учурларда – алардын мазмуну ар бири ылайык келген принциптин өзүнчө, негизги бөлүгүн гана так маалымдаган, көптөгөн укуктук нормалардан «келип чыгат» [1, 16-б.].

Сот адилеттигинин негизинде соттордун иш-чараларындагы жана уюштуруу чөйрөсүндөгү стандарттарды, жана конституциялык сот өндүрүшүнө (Адам укугунун жалпы декларациясына, атуулдук жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык Пактынын, адамдын укугун жана негизги эркиндикти коргоо жөнүндөгү Европалык Конвенциянын ж.б.) орбитасына тартылган инсандын укугун аныктоочу эларалык - укуктук актылардын жоболору жатат. Сот адилеттигинин негизги конституциялык принциптеринин бири катары - конституциялык сот өндүрүшүнүн тилинин принциби саналат.

Мындай өзгөчөлүк тууралуу баяндоодон мурда «тил» түшүнүгү беш мааниде колдонуларын, негизинен эле, аталган терминди аныктап алуу зарылдыгы туулат. Мамлекеттик тил катары бир гана тил алынат да, улут аралык байланыш катары башка тил колдонулат. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесине ылайык Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили катары кыргыз тили

эсептелет [2]. Бирок, республиканын элинин көп улуттуулугуна байланыштуу, практика жүзүндө улут аралык тил катары орус тили кала берген. Конституцияда Кыргыз Республикасы республиканын эли колдонуп жүргөн орус жана башка тилдердин тең укукта жана эркин өнүгүшүн сактоону гарантиялайт деп жазылган; расмий тил - айрым учурларда колдонулган, мамлекеттик органдар иштеп, сот адилеттиги ишке ашырылып жаткан тилдин аталышы. Башкача айтканда, расмий тил бул - башка мамлекетте мамлекеттик тил катары таанылган тил болуп саналат.

Мамлекеттик тил жана «расмий тил» түшүнүгү бири-бирине жакын, айрым учурларда бирдей кеткени менен, ошол эле учурда аталган түшүнүктөрдүн көлөмү айрым өлкөлөрдө такыр дал келбейт. Ошентсе да, көпчүлүк мамлекеттерде «мамлекеттик тил» жана «расмий тил» түшүнүктөрү толугу менен дал келет [3, 56-б.] Айрым гана өлкөлөрдө расмий тил менен мамлекеттик тилдин статусу айырмаланып турат – бул учурда экинчи тилди конституцияга киргизүү негизинен символдук мүнөзгө ээ (мисалы, Швейцарияда Конституцияга ылайык расмий тил катары немец, француз, италия тилдери саналса, мамлекеттик тил катары немец, француз, италия жана ретороман тилдери эсептелет. Бирок, ретороман тили өлкөнүн мамлекеттик жана коомдук турмушунда такыр эле колдонулбайт). Айрым учурларда карама-каршы абал да кездешет. Мамлекеттин аймагында колдонулган мамлекеттик тил менен бирге колдонулган тил да расмий тил болушу мүмкүн. Мисалы, Казакстандын Конституциясына ылайык мамлекеттик тил катары казак тили саналат. Мамлекеттик уюмдарда жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарында казак тили менен бирге официалдуу түрдө орус тили колдонулат.

Титулдук тил – улуттук-мамлекеттик же улуттук-аймактык билим берүү боюнча аталган этностун тили. Сот өндүрүштүн тили - сотто атуулдук, жарандык, кылмыш жана башка иштер, ошондой эле конституциялык процессинде колдонулуп жүргөн тил. Биздин мамлекетте сот өндүрүшүнүн тилинин принциби биринчи жолу 1937-жылы 23-мартта Советтер Союзунун Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген. Республикада кыргыздардан сырткары орустар, өзбектер, украиндер, дунгандар ж.б. улуттун өкүлдөрү жашаган. Тактап айтканда, Кыргыз ССРи көп улуттуу Республика болгон. Кыргыз ССРинин Конституциясы мындай өзгөчөлүктү бир нече статьяларда белгилеп кеткен [4]. Мисалы, 25-беренде КССРдин Жогорку Кеңешинде кабыл алынган мыйзамдар кыргыз жана орус тилдеринде жарыяланып турат деп баса белгиленген. Ал эми 82-беренде КССРдин сот өндүрүшү «кыргыз тилинде, ал эми орус жана өзбек элдери жыш жайгашкан аймактарда орус жана өзбек тилдеринде жүргүзүлөт, жана алардын материалдары менен котормочу аркылуу тааныштырылат жана сотто эне тилинде сүйлөө укугуна ээ экендиги» белгиленген.

Конституциялык сот өндүрүш тилинин принцибинин негизги максаты – алдын ала соттун ишкер-

дүүлүгүндө сот өндүрүш тилин билбеген жактын катышуусу менен соттук иштерди алып барууда жана кароодо мыйзамдуулукту бекемдөөгө, жана ошондой эле инсандын укугун жана мыйзамдык кызыкчылыгын коргоого, инсанды мыйзамсыз жана негизсиз күнөөлөдөн, анын укугун жана эркиндигин чектөөдөн коргоого түрткү берүү.

Бардык конституциялык принциптер бири-бири менен жана соттук тескөөнүн жалпы шарттары менен тыгыз байланышта экендигин белгилеп кетүү зарыл [6, 202-б.] Бул байланыш, мисалы, эне тилин колдонуунун башталышын реализациялоосуз жана пикир алышуу тилин тандамайынча сот адилеттиги үчүн негизги принциптерди, тактап айтканда, коргоого, сөз эркиндигине, соттук тергөөнүн оозеки жүрүшү сыяктуу принциптерди камсыз кылуу, толугу менен ишке ашыруу мүмкүн эмес экендигинде байкалат. Ошондуктан сот өндүрүшүнүн тилинин принциби – бул практикада өзгөчө мааниге ээ эмес техникалык эрежелердин жөн гана биримдиги эмес. Сот өндүрүшүнүн тилинин принциби накта демократизмди камсыз кылып, объективдүү чындыктын тез арада орношуна түрткү берет. Ошентип, атуулдардын укугун, эркиндигин жана мыйзамдык кызыкчылыктарын коргойт.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили мамлекеттик бийлик органдарында, сот өндүрүшүндө, соттордун жана укук коргоо органдарынын кагаз жүзүндөгү ишмердигинде колдонулуп, официалдуу-иштиктүү иш жүргүзүүнүн расмий тили болуп саналат. Бул КРнын Мыйзамынын «Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы жөнүндө» 15-беренесинде такталган. Анда «Конституциялык сот өндүрүшү мамлекеттик тилде жүзөгө ашырылат. Сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын өтүнүчү боюнча расмий тилде жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Сот өндүрүшүнүн тилин билбеген конституциялык сот өндүрүшүнүн катышуучуларына башка тилде түшүнүк берүү жана котормочунун кызматынан пайдалануу укугу камсыз кылынат» деп белгиленген.

Сот өндүрүшүнүн тилинин принцибин жалпы кабыл алынган процесстин катышуучуларынын соттук иш боюнча өндүрүштү алып барып жаткан жана сот өндүрүшүнүн тили менен тааныш болбогон инсандардын мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана укугун коргоо механизмдерин ишке ашыруучу соттор жана жооптуу инсандар менен болгон тилдик катнашынын тартибин аныктоочу эл аралык жана конституциялык процедуралардын биримдиги катары аныктоого болот.

Ушундан улам Кыргыз Республикасында сот өндүрүшүнүн тилинин принцибинин мазмунунун структуралык элементи катары: сот өндүрүшүн сөзсүз түрдө кыргыз тилинде же мамлекеттик тилде алып баруу; сот иши жүргүзүлүп жаткан тилди билбеген же толук эмес билген сот өндүрүшүнүн катышуучуларына түшүнүк жана көрсөтмө берүү, ходатайства берүү, арыздануу, иштин материалдары менен таанышуу, сотто эне тилинде же башка өзү бил-

ген тилинде сүйлөөгө укуктуу экендигин сөзсүз түрдө түшүндүрүү жана камсыз кылуу керек; сот иши жүргүзүлүп жаткан тилди билбеген же толук эмес билген сот өндүрүшүнүн катышуучулары мыйзамда бекитилген иретте котормочунун кызматынан бекер пайдалануусун сөзсүз түрдө камсыз кылуу; сот өндүрүшүнүн катышуучуларына эне тилинде же которулган түрдө КРнын Конституциясына ылайык соттук документтерди тапшыруу керек; чечимди сөзсүз түрдө катышуучулар билген тилде синхрондуу түрдө, же андан кийин оозеки которуп берүү керек деген жыйынтык чыгарабыз.

Конституциялык процессинин принциптерин классификациялоо көз карашынан сот өндүрүшүнүн тили конституциялык (бул КРнын мыйзамында - 1 глава, 15-берене бекитилген), сот түзүлүштүк (сот өндүрүшүнүн башталышы, негизи катары мааниге ээ) жана жалпы процессуалдык (мааниге ээ болуп туруп сот процессинин бардык стадияларына өзүнүн аракетин жайылтат) принцип болуп саналат.

Улуттук тилди колдонуу укугу адам укугунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат да көптөгөн эл аралык укуктук актыларды бекитилген. Адам укугунун 1948-жылкы 10-декабрдагы жалпы декларациясынын 2-беренесинде ар бир адам азыркы Декларацияда жарыяланган бардык укуктар жана эркиндиктерге ээ болушу керек делген. Мындай декларация болбогондо раса, теринин өңү, жынысы, тили, дини саясий же башка көз караштары, улуттук же социалдык абалы тууралуу айырмачылык билинбей калмак [5].

Дүйнөнүн башка өлкөлөрүндөй эле, Кыргызстанда да сот өндүрүшүнүн тилинин принциби тилдик катышты жана сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын ортосундагы мамилени орнотууда зор роль ойнойт. Иштеп жаткан мыйзам чыгаруу орган сот процессинин тилинин принцибин реализациялоонун зарыл жана ишенимдүү гарантияларын эске алат [7]. Процесс жүргүзүлүп жаткан тилди катышуучулардын бири билбесе сөзсүз түрдө котормочунун катышы зарыл экендигин туюнтат.

Жогоруда белгилегендей шарттар, сот өндүрүшүндө чет элдиктердин, дүлөй-дудуктардын катышуусунда сөзсүз түрдө ишке ашат [8, 68-б.] Чет элдиктер катышып жаткан учурда сот өндүрүшүндө котормочунун болушу зарыл. Ал эми чет элдик жаран дипломатиялык кол тийбестикке ээ болсо, анын сот өндүрүшүндө катышуусу анын макулдугу менен гана ишке ашырылышы керек. Сот процессинде физикалык жактан кемчилиги бар, тактап айтканда, дүлөй, дудук жаран катышып жаткан болсо алардын котормочуларынын катышуусу өтө зарыл жана милдеттүү түрдө. Көпчүлүк учурда мындай процессте атайын кесип ээлерине кайрылууга туура келет.

Сот өндүрүшүнүн тилинин принцибин сактоо максатында ишкердүүлүктүн төмөнкү багыттары боюнча иш чара иштеп чыгып, өткөрүү зарылдыгы туулат:

- уюштуруучу-башкаруучу иш-чара;
- нормативдик-укуктук камсыздоо;
- ошол аймактагы эл аралык кызматташтыкка катышуу;
- илимий-техникалык өнүгүү, техникалык каражаттарды өркүндөтүү;
- өздүк курамды кадрлык камсыздоо жана тарбиялоо.

Ошентип, улуттук талаш-тартыштардын негизинде пайда болуучу түрдүү масштабдагы конфликттерди пайда кылуучу улуттук намыстын сезиминин кескин күчөп турган шарттардагы азыркы этапта сот өндүрүшүндө улуттук тилдин принцибин реализациялоо өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп келет. Укуктун каралып жаткан принциптин иш-чарасын регламенттештирүүчү нормаларын сактоо, сот өндүрүшү жүргүзүлүп жаткан тилди билбеген, ишке катышып жаткан жарандарга деликаттуу мамиле жасоо нааразычылыктын алдын алууга, конфликтилик абалды терендетүүчү себептерге теске кагууга таасир берет.

Адабияттар:

1. Марфицин П.Г. Обеспечение прав личности и реализация принципа национального языка судопроизводства / П.Г. Марфицин / Межнациональные конфликты: место и роль органов внутренних дел в межнациональных конфликтах: материалы конференции. - М., 1992. - 16-б.
2. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 года [Текст]. - Бишкек, 2017.
3. Бердашкевич А. Русский язык как объект правоотношений [Текст] / Бердашкевич А. - М., 2000. - 56-б.
4. Сооданбеков С.С., Укушев М.К. Конституционное право Кыргызской Республики [Текст] / Сооданбеков С.С., Укушев М.К. - Бишкек, 1999.
5. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. [Текст] / Российская газета. - 10 декабря 1998 г.
6. Анишина В.И. Основы судебной власти и правосудия в Российской Федерации [Текст] / Анишина В.И. - М: «ЭКМО», 2008. - 202-б.
7. Судебная реформа в Кыргызской Республике: невозможное возможно? [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.polit.kg>.
8. Ганиева Т.И. Демократические принципы правосудия в Кыргызской Республике. / Труды института целевой подготовки специалистов. Вып. 3. [Текст] / Ганиева Т.И. - Бишкек: КГНУ, 2002. - 68-б.
9. Молдоев Э.Э. Внесение изменений в Конституцию Кыргызской Республики: требование времени. / Республиканский научно-теоретический журнал «Известия вузов Кыргызстана», №1. - Бишкек, 2017. - С. 160-162.

Рецензент: к.ю.н., доцент Насбекова С.К.